

KATARZYNA ZALAS
ORCID: 0000-0001-7351-4449
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza
Częstochowa

DOI: 10.17460/PHO_2020.1_2.09

ORGANIZACJA, STRUKTURA I FUNKCJONOWANIE SZKOLNICTWA POWSZECHNEGO W CZĘSTOCHOWIE W LATACH 1918–1939

Po odzyskaniu niepodległości naród polski, uciskany przez blisko półtora wieku, odzyskał własną państwowość umożliwiającą unifikację i integrację polityczną, ekonomiczną i kulturalną (Ruta, 1980, s. 17). Jednocześnie państwo polskie stanęło wobec konieczności całkowitej przebudowy systemu szkolnictwa odziedziczonego po zaborcach. Proces ten dokonywał się w skomplikowanych warunkach zniszczeń, zacofania kraju oraz walk stronnictw i ugrupowań politycznych o władzę, ustrój państwowy oraz oblicze ideowe szkolnictwa (Trzebiatowski, 1970, s. 37). Przedmiotem szczególnego zainteresowania polityki oświatowej uczyniono szkolnictwo powszechne, ponieważ w jego zakresie miała być realizowana powszechna i obowiązkowa edukacja (Araszkiewicz, 1978, s. 53; Mauersberg, 1980, s. 139). To właśnie w sektorze szkolnictwa początkowego u progu niepodległości ujawniały się największe i najbardziej istotne różnice pod względem organizacyjnym, programowym i dydaktycznym, wynikające z odrębności ekonomicznych, politycznych, społecznych i prawnych państw zaborczych (Walasek, 2002, s. 13).

Stworzenie podstaw prawnych i organizacyjnych szkolnictwa powszechnego, odpowiadających potrzebom młodego, niepodległego państwa, wymagało usunięcia z odziedziczonych systemów szkolnych wszelkich znamion polityki państw zaborczych oraz oparcia go na kluczowych dla Polski wartościach. Konieczne było więc zjednoczenie szkolnictwa na terenie całego państwa,

a także wprowadzenie jednolitych zasad organizacyjnych i systemu zarządzania¹ (Garbowska, 1976, s. 13). Odbudowie systemu szkolnictwa towarzyszyły niekorzystne warunki ekonomiczne, społeczne oraz zacofanie kulturalne (Hejnicka-Bezwińska, 2015, s. 60–61).

W pierwszych latach istnienia niepodległego państwa Częstochowa, administracyjnie przynależąca do województwa kieleckiego, rozpoczęła etap organizowania życia społecznego, politycznego i gospodarczego, nie odbiegając w tym zakresie od innych miast niepodległej Polski. Trudna sytuacja ekonomiczno-społeczna miejscowości w pierwszych latach po wojnie oraz związane z tym niekorzystne warunki życia mieszkańców wpłynęły na kształt działań podejmowanych przez władze miejskie (Palus, 1994, s. 119; Nowak, 1994, s. 31, 45; Sitek, 1976, s. 165–166). Koncentrowały się one wówczas przede wszystkim na odbudowie przemysłu miejskiego, obniżaniu poziomu bezrobocia, a także zapewnieniu możliwości realizacji elementarnych potrzeb egzystencjalnych częstochowian². Równoległe postępy gospodarczy, poszerzenie granic administracyjnych miasta³ (Dz.U. 1928, nr 40, poz. 391; Dz.U. 1930, nr 59, poz. 474; Dominiczak, 2006, s. 31), a także wzrost liczby ludności⁴ (Dominiczak, 2006, s. 46), dokonu-

¹ Skuteczne wdrażanie polityki oświatowej wymagało unifikacji administracji szkolnej. Województwo kieleckie wraz z przynależną mu administracyjnie w całym okresie międzywojennym Częstochową zostało początkowo wcielone do Okręgu Szkolnego Warszawskiego (OSW) utworzonego rozporządzeniem Ministra WRiOP z dnia 3 maja 1922 roku. OSW jako jednostka administracyjna obejmował miasto stołeczne Warszawę oraz województwa: warszawskie, kieleckie i lubelskie, z ustanowioną siedzibą kuratora w Warszawie. Kuratorem OSW mianowany został Grzegorz Zawadzki, sprawujący urząd od dnia wejścia w życie rozporządzenia, tj. 16 maja 1922 roku do 22 stycznia 1931 roku. W dniu 10 sierpnia 1927 roku, zgodnie z rozporządzeniem Ministra WRiOP, nastąpiła zmiana granic okręgów szkolnych warszawskiego i krakowskiego. Na jego mocy wyłączono województwo kieleckie z obszaru OSW i przyłączono go do Okręgu Szkolnego Krakowskiego (OSK). Ponowna zmiana w organizacji administracji szkolnej w Polsce nastąpiła w związku z wdrażaniem reformy szkolnictwa z 1932 roku. Struktura i zasięg terytorialny Kuratorium OSK nie zmieniły się jednak, obejmując województwo krakowskie i kieleckie z siedzibą kuratora ustanowioną w Krakowie (Dz. U. 1922, nr 34, poz. 282; Dz.U. 1926, nr 36, poz. 234; Mizgalski, 1994, s. 84).

² Dominującym składnikiem życia gospodarczego miasta do 1914 roku był przemysł fabryczny. Od jego rozwoju uzależnione były: stopa życia częstochowian, handel, rzemiosło i miejskie dochody. W konsekwencji wszystkie jego dysfunkcje odbijały się także na oświacie. Pierwsza wojna światowa i związane z nią zniszczenia wojenne, konfiskaty materiałów, surowców i maszyn spowodowały zahamowanie przemysłu częstochowskiego. Zamknięcie większych zakładów przemysłowych spowodowało spadek zatrudnienia, co radykalnie zmieniło położenie ekonomiczne mieszkańców miasta. Częstochowa została odcięta od dostaw artykułów żywnościowych, odzieżowych i higienicznych, a ustawiczny deficyt towarów powodował wzrost ich cen.

³ Poszerzenie granic administracyjnych miasta miało miejsce dwukrotnie. W 1928 roku, na mocy uchwały Rady Ministrów z dnia 13 marca, do granic miasta przyłączono następujące tereny: osadę młynarską Bór Kazimierzów, garbarnię Rotsztajna, grunty majątku Błeszno pod nazwą Ostatni Grosz, osadę fabryczną „Raków”, Lisiniec Stary, Nowy i folwark, Kamień, Stradom, Kazimierzów, Józefów, cegielnię Stradom, koszary na Stradomiu, farbiarnię Heiningera oraz osadę Mirów. Kolejno, rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 2 lipca 1930 roku, włączono w struktury miasta następujące grunty: folwark Kamień, osadę Błeszno, osadę młynarską Dąbie, grunty wsi Błeszno, grunty folwarku Błeszno-Brzeziny oraz las z majątku Wrzosowa. W wyniku dokonanych zmian administracyjnych obszar miasta powiększył się z 33 do 44 km², czyli o ponad 33%.

⁴ Wzrost terytorialny spowodował zmiany w strukturze zaludnienia. Liczba ludności w roku 1918/1919 wynosiła 86 723. Począwszy od 1921 roku rozpoczął się systematyczny wzrost liczby częstochowian, która tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej wynosiła 137 623, co dawało miastu 12 miejsce w Polsce pod względem liczby mieszkańców.

jące się w kolejnych latach, zdeterminowały władze miejskie do podjęcia zadań związanych z koniecznością upowszechnienia miejskiego szkolnictwa oraz objęcia obowiązkową edukacją wszystkich dzieci w wieku szkolnym.

Częstochowskie szkolnictwo powszechne podlegało procesom dokonywanym się w całym państwie, wynikającym z centralnej polityki w zakresie oświaty. Odnosiły się one do podstawowych zadań samorządów w zakresie organizacji i upowszechniania obowiązkowej edukacji, jak również określały wysokość subwencji oświatowej, stanowiącej o ilościowym rozwoju szkół powszechnych.

STRUKTURA I ORGANIZACJA MIEJSKIEGO SZKOLNICTWA POWSZECHNEGO

Po odzyskaniu niepodległości oświata stała się kwestią, która wymagała natychmiastowych regulacji prawnych i organizacyjnych. Było to jedno z kluczowych zadań i kompetencji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Troska o realizację powyższych zadań była również podstawą działalności samorządu oświatowego Częstochowy, który współpracował z organami ministerialnymi⁵ (Dz.U. Departamentu WRiOP Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego 1917, nr 1, poz. 1; Dz.U. 1920, nr 50, poz. 304). Kluczowe zadania samorządu odnosiły się do kwestii zapewnienia warunków realizacji obowiązku szkolnego, kwestii budownictwa szkolnego, a także pozyskania kadry nauczycielskiej i zaplecza materialnego dla szkół powszechnych (Mizgalski, 1992, s. 36–37).

Istotną rolę dla szkolnictwa powszechnego pełnili inspektorzy szkolni, których kompetencje wykorzystywano do intensyfikacji przedsięwzięć organizacyjnych szkolnictwa. Odnosiły się one do zarządzania szkołami i zakładami wychowawczymi przynależnymi do podległego im regionu. Do ich szczegółowych zadań w zakresie szkolnictwa powszechnego należało m.in.: administrowanie szkołami, opracowywanie planów budżetowych podległych okręgów szkolnych oraz asygnowanie funduszy na ich realizację. Ponadto inspektor opiniował decyzje o zakładaniu, przekształcaniu i likwidacji szkół powszechnych (Miłkowski, 1928, s. 3–9; Pollak, 1929, s. 112–113; Borzęcki, 1932, s. 1–7).

Wspólnym i głównym celem lokalnych organów administracji oświatowej było dostosowanie szkolnictwa powszechnego w mieście do standardów obowiązujących w całym państwie, wynikających z przepisów *Dekretu o obowiązku szkolnym* z dnia 7 lutego 1919 roku (Dz.U. 1919, nr 14, poz. 147). Dekret wprowadzał 7-letni obowiązek szkolny dla wszystkich dzieci między 7 a 14 rokiem

⁵ Podstawę prawną jego funkcjonowania stanowiły: Przepisy tymczasowe o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim (Dziennik Urzędowy Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego 1917, nr 1, poz. 1) oraz Ustawa dnia 4 czerwca 1920 r. o tymczasowym ustroju władz szkolnych (Dz.U. 1920, nr 50, poz. 304).

życia, realizowany w 7-klasowych szkołach powszechnych⁶ przewidywanych w przyszłości we wszystkich miejscowościach, w których liczba dzieci w wieku szkolnym wynosiła minimum 40 osób. Wprowadzał również obwody szkolne o promieniu nieprzekraczającym 3 km i nakładał na gminy obowiązek zakładania szkół powszechnych. Natomiast rodziców zobowiązywał do zapisania dziecka do szkoły. Konieczność objęcia obowiązkową nauką wszystkich dzieci w wieku od 7 do 14 roku życia włącznie stała się w Częstochowie kwestią priorytetową. Wynikało to z faktu, że do 1919 roku na terenie miasta obowiązek szkolny nie był realizowany. Przyczyny tego leżały w braku jednolitej organizacji szkolnictwa oraz prawidłowo opracowanej sieci szkolnej, a także przepisów ściśle określających czas i wymiar nauki (Snoch, 2008, s. 50; Trzebiatowski, 1970, s. 27; Ruta, 1980, s. 15).

Pierwsza wojna światowa, towarzyszące jej zniszczenia, przemarsze wojsk, przejmowanie lokali szkolnych na cele wojskowe oraz postępujące zubożenie mieszkańców, wynikające z braku zatrudnienia, doprowadziły do obniżenia stanu liczbowego szkół początkowych oraz liczby uczniów korzystających z edukacji. W konsekwencji w 1914 roku część szkół przerwała swoją działalność (Prüffer, 1916, s. 6; Lipiec, 1990, s. 212). Szkolnictwo elementarne tworzyły wówczas placówki przeznaczone dla dzieci chrześcijańskich i żydowskich oraz szkoły fabryczne, prywatne i Towarzystwa Opieki Szkolnej (Lipiec, 1990, s. 224). Ich liczba zaczęła spadać w drugim roku wojny i wynosiła 64, natomiast wyraźny regres przypadł na rok 1917. Wówczas funkcjonowało jedynie 15 placówek edukacyjnych. Pierwsze próby i projekty mające na celu wprowadzenie obowiązku szkolnego miały miejsce w okresie pierwszej wojny światowej. Ich realizacja została jednak wstrzymana do odzyskania niepodległości, z uwagi na sytuację polityczną i społeczno-ekonomiczną (Prüffer, 1916, s. 3).

Niekorzystne warunki społeczne i gospodarcze w pierwszych latach niepodległości uniemożliwiły podjęcie przez władze oświatowe intensywnych działań na rzecz rozbudowy sieci szkolnej. Po wojnie działalność edukacyjna była realizowana w 7 szkołach powszechnych, w tym w 3 dla uczniów wyznania mojżeszowego oraz 4 dla uczniów wyznania rzymskokatolickiego (APCz, AMCz, sygn. 8131, k. 69). Z ogólnej liczby 13 300 uczniów, których obejmował obowiązek szkolny, naukę pobierało 6908, a więc zaledwie 51,9% (APCz, AMCz sygn. 7652, k. 10). Objęcie powszechną edukacją wszystkich dzieci w wieku szkolnym było niemożliwe z uwagi na brak lokali szkolnych, które w większości zostały zajęte przez wojsko (APCz, AMCz, sygn. 6234, k. 35).

Stopniowy wzrost realizacji obowiązku szkolnego w mieście zaznaczył się w latach 1920 i 1921 i wynosił odpowiednio 57,3% oraz 63,3%.

⁶ Założenia Dekretu, uwzględniając trudną sytuację oświatową na terenie całego państwa, traktowały 7-letnią szkołę powszechną jako rozwojową. Obowiązek szkolny docelowo miał trwać 7 lat, jednak w okresie przejściowym dopuszczono możliwość tworzenia szkół początkowych 4- lub 5-letnich z odpowiednią 3- lub 2-letnią nauką uzupełniającą.

Wówczas zwiększyła się liczba szkół powszechnych, która w 1921 roku wynosiła 14 (APCz, AMCz, sygn. 7891, k. 6). Podkreślić należy, że nadal nie objęto obowiązkową edukacją wszystkich dzieci w wieku szkolnym zamieszkujących na terenie miasta.

Podstawowym warunkiem zwiększenia zasięgu edukacyjnego szkolnictwa powszechnego w Częstochowie był prawidłowo opracowany projekt sieci szkolnej oraz konieczność podniesienia poziomu organizacyjnego szkół. Działania te zostały podjęte dopiero w 1921 roku (Falski, 1921, s. 5 i nast.), a ich wdrożenie nastąpiło w roku 1923/1924 (Falski, 1964, s. 427). Jednak wydane wówczas formalne zarządzenie, na podstawie którego bezwzględny obowiązek szkolnym należało objąć wszystkie dzieci rocznika 1916 (Dz.U. MWRiOP 1922, nr 26, poz. 292), nie rozwiązały w całości tego zagadnienia. Zgodnie z wydanymi w 1922 roku ustawami (Dz.U. 1922, nr 18, poz. 143; Dz.U. 1922, nr 18, poz. 144) regulującymi kwestie budownictwa i utrzymania szkół powszechnych ciężar finansowy tych zadań spoczywał w dużej części na samorządach lokalnych, które miały otrzymać wsparcie z budżetu państwa. Było ono konieczne, ponieważ niekorzystna kondycja ekonomiczna samorządów uniemożliwiała podjęcie efektywnych rozwiązań w kwestii budownictwa szkolnego, utrzymania i wyposażenia szkół w oparciu tylko o własne środki. Czynniki, które mogły sprzyjać wprowadzeniu obowiązku szkolnego w niekorzystnej sytuacji ekonomicznej samorządu lokalnego, był niż demograficzny i wejście w wiek obowiązkowej edukacji nielicznych roczników z okresu wojny (Ruta, 1980, s. 61). Zdaniem Mariana Falskiego (Falski, 1921, s. 148) najkorzystniejsze warunki wdrożenia i realizacji obowiązku szkolnego przypadają na lata 1922/1923–1928/29.

We wskazanym okresie liczba uczniów objętych obowiązkową nauką powoli, lecz systematycznie wzrastała. W roku szkolnym 1923/1924, a więc w początkowym okresie sprzyjających warunków realizacji powszechności nauczania, odsetek uczniów objętych obowiązkowym nauczaniem w zakresie szkolnictwa powszechnego wynosił w skali całego kraju 72,4% (Trzebiatowski, 1970, s. 151), a w skali województwa kieleckiego 76,4% (Ruta, 1980, s. 61). W Częstochowie funkcjonowało wówczas 15 szkół powszechnych, w tym: 4 szkoły 7-klasowe, 4 6-klasowe, 6 5-klasowych oraz jedna 4-klasowa (APCz, AMCz, sygn. 7718, k. 27). Warto podkreślić, że mimo wzrostu liczby szkół w mieście w 1927 roku odsetek uczniów w wieku 7–14 lat, którzy nie realizowali obowiązkowej edukacji, wynosił 19,7% (APCz, sygn. 7955, k. 9). Stan szkolnictwa powszechnego w Częstochowie w latach 1922–1927 ilustruje tabela 1.

Tabela 1.
Stan szkolnictwa powszechnego w latach 1922–1927

Lp.	Rok	Ogólna liczba dzieci w wieku obowiązku szkolnego	Liczba dzieci kształconych w szkołach	Stosunek procentowy dzieci uczęszczających do szkoły	Liczba nauczycieli	Liczba oddziałów szkolnych
1.	1922	12 413	8 433	67,9	172	170
2.	1923	12 191	9 363	76,8	179	180
3.	1924	11 645	9 179	78,8	188	187
4.	1925	11 881	9 504	79,8	196	193
5.	1926	12 384	9 850	77,8	199	188
6.	1927	12 483	10 026	80,3	198	206

Źródło: APCz, AMCz, sygn. 7955, k. 9.

Powyższe dane wskazują, że pomimo ogólnego kryzysu gospodarczego w latach 1923–1926 liczba uczniów poddanych powszechnemu nauczaniu w mieście systematycznie rosła. W 1922 roku ich odsetek wynosił 67,9%, a w 1927 roku osiągnął 80,3%. Jednak pomimo konsekwentnej realizacji planu rozbudowy sieci szkolnej, zwiększonej liczby oddziałów szkolnych oraz liczby nauczycieli nadal poza obowiązkową edukacją pozostawało 19,7% dzieci w wieku szkolnym (APCz, AMCz, sygn. 7955, k. 9).

W 1928 i 1930 roku nastąpiła reorganizacja częstochowskiego szkolnictwa, która wymagała ponownego opracowania sieci szkolnej i planów budownictwa szkolnego. W wyniku dokonanych zmian administracyjnych w granicach miasta znalazły się podczęstochowskie miejscowości: Zawodzie, Zacisze, Ostatni Grosz, Aniołów, Raków i Stradom (Grządzielski, 2000, s. 93–94). W wyniku połączenia liczba szkół powszechnych w mieście wzrosła i w roku 1928/1929 wynosiła 20 (APCz, AMCz, sygn. 7923, k. 493). Kształciło się w nich 11 369 uczniów, z czego 5572 stanowili chłopcy, natomiast 5824 dziewczęta (APCz, AMCz, sygn. 7923, k. 495). W roku tym funkcjonowały także oddziały szkoły specjalnej, w których naukę pobierało wówczas 332 uczniów (Zalas, 2014, s. 339 i nast.). Liczba szkół powszechnych nie uległa zmianie do 1932 roku.

W wyniku wprowadzenia do praktyki oświatowej założeń Ustawy z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa (Dz. U. 1932, nr 38, poz. 389) szkolnictwo powszechne zostało ponownie przeorganizowane. W myśl regulacji za podstawę organizacyjną i programową przyjęto 7-letnią szkołę powszechną najwyższego stopnia organizacyjnego, a więc szkołę III stopnia (Garbowska, 1969, s. 126). Zasadniczym zadaniem władz oświatowych i samorządów terytorialnych w całym Okręgu Szkolnym Krakowskim stało się podniesienie poziomu organizacyjnego szkół oraz stanu powszechności nauczania, czyli objęcie nauką szkolną jak największej liczby dzieci (Garbowska, 1976, s. 139; Ruta, 1980, s. 159).

W roku szkolnym 1932/1933 wskaźnik realizacji obowiązkowego kształcenia wynosił 91,8% w skali całego państwa oraz 96,1% w Okręgu Szkolnym Krakowskim (Ruta, 1980, s. 163). W tym samym czasie w Częstochowie szkolnictwo początkowe obejmowało 20 szkół powszechnych oraz oddziały szkoły specjalnej (APCz, AMCz a, sygn. 8086, k. 119). Liczba uczniów korzystających z obowiązkowej edukacji wynosiła 14 138, w tym 11 722 uczniów wyznania chrześcijańskiego oraz 2377 wyznania mojżeszowego (APCz, AMCz, sygn. 7890, k. 29). Zarówno liczba placówek szkolnych, sal lekcyjnych, jak i stan kadry nauczycielskiej w dalszym ciągu uniemożliwiały objęcie obowiązkiem szkolnym wszystkich dzieci w wieku 7–14 lat. Proces dydaktyczny i wychowawczy realizowało 223 nauczycieli, co oznacza, że na jednego nauczyciela przypadała jedna klasa szkolna z przeciętną liczbą 63 uczniów. Obciążenie to powodowało trudności w prowadzeniu procesu edukacyjnego, który z powodu niedostatecznej liczby lokali szkolnych był prowadzony w trybie dwu-, a niekiedy nawet trójmianowym.

Wkład w upowszechnianie obowiązkowej edukacji należy przypisać szkolnictwu powszechnemu o charakterze prywatnym. Podstawę prawną jego działalności stanowiła wydana w dniu 11 marca 1932 roku *Ustawa o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych* (Dz.U. RP 1932, nr 33, poz. 343) oraz *Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 7 czerwca 1932 roku o prywatnych szkołach i zakładach wychowawczych* (Dz.U. RP, 1932, nr 50, poz. 473). W myśl regulacji ten sektor szkolnictwa był ściśle nadzorowany przez władze oświatowe w zakresie dydaktyki, wychowania oraz kadry nauczycielskiej (Sadowska, 2000, s. 66).

Prywatne szkoły powszechne w Częstochowie odgrywały skromniejszą rolę w całościowej strukturze szkolnictwa początkowego, jednakże ich działalność była istotnym wsparciem w realizacji obowiązkowej edukacji. W roku szkolnym 1932/1933 w Częstochowie funkcjonowało 11 szkół powszechnych prywatnych (6 polskich, 5 żydowskich), przeznaczonych dla 775 uczniów, kształcących się w 45 klasach (APCz, AMCz, sygn. 7980, k. 29; Grządzielski, 2006, s. 288). Najliczniejszą grupę stanowili uczniowie wyznania rzymskokatolickiego i mojżeszowego, których liczba wynosiła odpowiednio 410 i 257 (APCz, AMCz, sygn. 7980, k. 29).

Warunki pracy dydaktycznej szkół prywatnych odbiegały zasadniczo od realiów szkół powszechnych publicznych, co wynikało z korzystnej bazy materialnej placówek oraz niewielkiego obciążenia nauczyciela uczniami. We wskazanym roku liczba uczniów przypadających na jednego nauczyciela szkoły prywatnej wynosiła 12, podczas gdy w szkole publicznej, jak wykazano, liczba ta odnosiła się do 63 osób (APCz, AMCz, sygn. 7980, k. 29).

Biorąc pod uwagę całokształt struktury szkolnictwa powszechnego (publicznego i prywatnego), w roku 1932/1933 funkcjonowało w Częstochowie 30 placówek oraz oddziały szkoły specjalnej. W ich strukturach zorganizowanych zostało 267 klas szkolnych, a pracę dydaktyczno-wychowawczą realizowało 291 nauczycieli. Ogólna liczba uczniów uczęszczających do szkół powszechnych publicznych

wynosiła 14 913, z czego 12 132 stanowili uczniowie wyznania rzymskokatolickiego, 2694 – mojżeszowego, 61 – ewangelickiego oraz 28 uczniów należących do innych wyznań (APCz, AMCz, sygn. 7980, k. 29).

Działania miejskich władz oświatowych, zgodnie z prawnymi regulacjami, ogniskowały się w wokół możliwości zapewnienia sieci szkół o możliwie najwyższym stopniu organizacyjnym. W roku szkolnym 1933/1934, a więc w roku następującym po wprowadzeniu ustawy z 11 marca 1932 roku, w Częstochowie funkcjonowało 12 publicznych szkół powszechnych III stopnia, składających się z 7 pełnych klas, realizujących trzy szczeble programowe (APCz, AMCz, sygn. 8098, b. pag.). W roku kolejnym liczba publicznych szkół powszechnych i ich poziom organizacyjny nie uległy zmianie. W 19 publicznych placówkach szkolnych, w których utworzono 276 oddziałów, pobierało naukę 16 395 uczniów: 8103 chłopców oraz 8292 dziewcząt (APCz, AMCz, sygn. 5971, k. 98). Z obowiązkowej nauki korzystało 52% młodzieży pochodzenia robotniczego, 30,5% dzieci miejscowej burżuazji i drobnomieszczaństwa, 8% pochodzenia rzemieślniczego, 7% dzieci z rodzin bezrobotnych, 2% z rodzin kupieckich oraz 0,5% dzieci chłopskich (Bąkowski, 1978, s. 40).

Rok szkolny 1935/1936 był okresem najgłębszego załamania się stanu szkolnictwa w kraju (Załęski, 1938, s. 347). Na terenie województwa kieleckiego 60,3% wszystkich szkół powszechnych stanowiły placówki najniżej zorganizowane, które realizowały program nauczania w zakresie szkoły 4-klasowej. Szkoły powszechne 5-, 6-, i 7-klasowe stanowiły zaledwie 18,9% ogółu (Ruta, 1980, s. 165). Tendencja ta nie znalazła odzwierciedlenia w częstochowskim szkolnictwie powszechnym, ponieważ we wskazanym okresie liczba publicznych szkół powszechnych funkcjonujących w Częstochowie wzrosła i wynosiła 21 (w tym oddziały szkoły specjalnej). Dane uwzględnione w zestawieniach inspektoratu szkolnego wskazują, że w omawianym czasie z nauki szkolnej korzystało 16 602 uczniów, natomiast 2636 dzieci pozostawało poza systemem kształcenia. Wskaźnik realizacji obowiązkowego kształcenia w zakresie szkoły powszechnej w 1936 roku w Częstochowie wynosił 84,2% (APCz, AMCz, sygn. 5971, k. 226, 263) oraz 95,2% w Okręgu Szkolnym Krakowskim (Ruta, 1980, s. 176).

W ostatnich latach poprzedzających wybuch drugiej wojny światowej w Częstochowie następowały przeobrażenia demograficzne i strukturalne. Miasto, w 1910 roku zajmujące obszar 32 km² i liczące 73 000 mieszkańców w 1938 roku było już aglomeracją o powierzchni 47 km², w której mieszkało 135 000 częstochowian (APCz, AMCz, sygn. 6028, k. 41). Zmiany te determinowały konieczność dostosowania szkolnictwa powszechnego do ówczesnych potrzeb społecznych, które jednak wymagały znacznych nakładów finansowych ze strony samorządów lokalnych.

W 1938 roku w Częstochowie funkcjonowały już 23 publiczne szkoły powszechne, w których naukę pobierało 16 672 uczniów (APCz, AMCz, sygn. 6017, k. 78-114). Dane odnoszące się do liczby szkół, oddziałów i nauczycieli w publicznych szkołach powszechnych w roku 1938/1939 w Częstochowie zawiera tabela 2.

Tabela 2.
Publiczne szkolnictwo powszechne w roku 1938/1939

Lp.	Nazwa publicznej szkoły powszechnej	Adres	Liczba klas	Liczba uczniów					Liczba nauczycieli
				chłopcy	dziewczeta	łącznie	liczba uczniów zapisanych	liczba uczniów kończących szkołę w roku 1938/1939	
1.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 1	ul. Chłopskiego 178 ul. Wręczycka 98	20	555	500	1055	216	48	17
2.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 2	ul. Dąbrowskiego 14	10	–	450	450	95	50	8
3.	Publiczna Szkoła Powszechna nr 3	ul. NMP 35 ul. Św. Barbary 32	9	348	107	455	93	93	11
4.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 4	ul. Dąbrowskiego 17 ul. Wilsona 15 ul. Kiedrzyńska 15	17	486	381	867	133	48	18
5.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 5	ul. Prosta 18	10	279	240	519	58	43	10
6.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 6 im. Prezydenta I. Mościckiego	ul. Narutowicza 29	17	513	424	937	214	82	15
7.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 7 im. Ks. W. Bandurskiego	ul. Narutowicza 29	19	556	476	1032	143	147	19
8.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 8	ul. Równoległa 12	10	253	291	544	138	51	11
9.	Publiczna Szkoła Powszechna nr 9	ul. Sobieskiego 11/18	13	372	282	654	120	47	9
10.	Publiczna Szkoła Powszechna nr 10	ul. Olsztyńska 28	12	382	329	711	128	38	12

Lp.	Nazwa publicznej szkoły powszechnej	Adres	Liczba klas	Liczba uczniów					Liczba nauczycieli
				chłopcy	dziewczęta	łącznie	liczba uczniów zapisanych	liczba uczniów kończących szkołę w roku 1938/1939	
11.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 11 im. A. Mickiewicza	ul. Sobieskiego 11/13	16	464	406	870	168	85	14
12.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 12 im. E. Orzeszkowej	ul. Przemysłowa 10 ul. Przemysłowa 14	14	449	297	746	97	37	15
13.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 13 im. M. Konopnickiej	ul. Narutowicza 19/23	14	211	556	767	143	72	14
14.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 14 im. H. Sienkiewicza	ul. Waszyngtona 62	16	508	344	852	99	76	15
15.	Publiczna Szkoła Powszechna nr 15	ul. Narutowicza 19/23	13	496	207	703	114	29	13
16.	Publiczna Szkoła Powszechna nr 16	ul. Piastowska 194 ul. Sabinowska	12	344	311	655	181	39	10
17.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 17 im. Marszałka J. Piłsudskiego	ul. Narutowicza 185	16	430	409	839	117	56	15
18.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 18	ul. Barbary 32	12	337	293	630	630	–	11
19.	Publiczna Szkoła Powszechna nr 19	brak danych	14	344	431	775	106	79	13
20.	Publiczna Szkoła Powszechna nr 20	ul. Łukasińskiego 4	12	330	324	654	103	47	11
21.	Publiczna Szkoła Powszechna nr 21	ul. Sabinowska 7/5	13	361	362	723	64	41	11

Lp.	Nazwa publicznej szkoły powszechnej	Adres	Liczba klas	Liczba uczniów					Liczba nauczycieli
				chłopcy	dziewczęta	łącznie	liczba uczniów zapisanych	liczba uczniów kończących szkołę w roku 1938/1939	
22.	Publiczna Szkoła Powszechna III stopnia nr 22 im. G. Narutowicza	ul. Żabia 1	19	488	537	1025	172	51	17
23.	Publiczna Szkoła Powszechna Specjalna nr 23	ul. Narutowicza 16	8	69	140	209	60	–	7
Razem:			316	8575	8097	16 672	3392	1259	296

Źródło: APCz, AMCz, sygn. 6017, k. 78–100.

W strukturach publicznych szkół powszechnych, jak wynika z tabeli, w roku szkolnym 1938/1939 zorganizowano 316 klas szkolnych, w których uczyło się 8575 chłopców i 8097 dziewcząt. Liczba uczniów, którzy ukończyli naukę, wynosiła 1259 i – co wymaga szczególnego podkreślenia – była ponad dwukrotnie niższa niż liczba dzieci przyjętych do klas I. W praktyce szkolnej oznaczało to przepełnienie pomieszczeń lekcyjnych oraz obciążenie nauczyciela pracą dydaktyczno-wychowawczą.

W omawianym roku na terenie miasta funkcjonowało także 15 szkół powszechnych o charakterze prywatnym, w których naukę podjęło i realizowało 1228 uczniów (APCz, AMCz a, sygn. 6028, k. 12; APCz, AMCz b, sygn. 6017, k. 102–114).

Należy podkreślić, że mimo rozwoju częstochowskiej infrastruktury szkolnej nadal w roku 1938/1939 obowiązek szkolny nie był w pełni realizowany. Kwestia objęcia nauczaniem szkolnym wszystkich dzieci nie została rozwiązana również w kraju oraz województwie. Wskaźnik jego realizacji wynosił w Polsce 90,6% (Garbowska, 1976, s. 166), natomiast w województwie kieleckim 95% (Smolarczyk, 2014, s. 170). Na terenie Częstochowy odsetek ten był niższy i wynosił w omawianym roku 88%. Oszacowano więc, że do szkół powszechnych nie przyjęto 12% uczniów w wieku szkolnym (Snoch, 1998, s. 81). Warto podkreślić, że liczba uczniów, którzy nie zostali objęci formalnym obowiązkiem szkolnym, była trudna do określenia, co wynika z faktu, iż władze miejskie nie prowadziły systematycznej ewidencji dzieci w wieku szkolnym i nie kontrolowały realizacji obowiązku szkolnego (Snoch, 1998, s. 83).

Konieczność upowszechnienia obowiązkowej edukacji stanowiła wyzwanie dla władz oświatowych województwa i miasta w całym okresie międzywojennym. Planowaną działalność mającą na celu rozbudowę sieci szkolnej i dalsze podnoszenie poziomu organizacyjnego szkolnictwa powszechnego przerwał jednak wybuch drugiej wojny światowej.

SPECYFIKA FUNKCJONOWANIA SZKOLNICTWA Powszechnego w Częstochowie

Funkcjonowanie szkolnictwa powszechnego w Częstochowie uzależnione było od kilku powiązanych ze sobą czynników. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim kwestie odnoszące się do finansowania oświaty, budownictwa szkolnego, a także utrzymania i wyposażenia placówek szkolnych w sprzęt i pomoce dydaktyczne.

Potencjał lokalowy i materialny częstochowskiego szkolnictwa powszechnego był uzależniony od subwencji oświatowej, którą na jego rzecz miało ponosić państwo. Sytuacja ekonomiczna państwa polskiego, w którym dochody krajowe w latach 1919–1923 pokrywały jedynie 30% ogólnych wydatków (Kempner, 1924, s. 328; Landau, Tomaszewski, 1981, s. 83; Hejnicka-Bezwińska, 2015, s. 61), była przyczyną niskich kwot preliminowanych w budżecie państwa na cele szkolnictwa powszechnego (Schoenbrenner, 1963, s. 221). Należy podkreślić, że budżet Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wykazywał tendencję wzrostową z 5,4% w roku 1919 do 8,7% w roku 1922, jednakże nie pokrywał potrzeb inwestycyjnych szkolnictwa powszechnego (Ruta, 1980, s. 38). Kwestia stworzenia odpowiedniej bazy materialnej stała się niezwykle pilna. Wobec powyższego młode państwo polskie przerzuciło część odpowiedzialności finansowej w zakresie szkolnictwa powszechnego na samorządy lokalne (Schoenbrenner, 1963, s. 214–215). Zgodnie z *Ustawami o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych oraz o budowie publicznych szkół powszechnych* (Dz.U. 1922, nr 18, poz. 143; Dz.U. 1922, nr 18, poz. 144) obowiązki budowy oraz utrzymania szkół powszechnych zostały rozdzielone pomiędzy państwo a samorządy terytorialne. Stosownie do zawartych w nich regulacji władze państwa i samorządy lokalne zostały zobowiązane do zakładania szkół zgodnie z planem sieci szkolnej, której opracowanie leżało w gestii inspektora szkolnego. Skarb państwa ponosił koszty wynagradzania nauczycieli, zaopatrywania placówek w pomoce dydaktyczne i naukowe oraz książki stanowiące wyposażenie bibliotek szkolnych. Gmina miała zapewnić prawidłowe funkcjonowanie placówek szkolnych. Ponadto ustawy regulowały kwestie budownictwa szkolnego. Gminy zobligowano do zapewnienia szkołom i nauczycielom odpowiednich pomieszczeń oraz ich wyposażenia, a także dokonywania niezbędnych modernizacji budynków już istniejących. Na inwestycje w dziedzinie budownictwa szkolnego państwo przyznawało subwencje w wysokości 50% poniesionych kosztów, jak również udzielało długoterminowych pożyczek.

Samorządy lokalne w opracowywanych corocznie budżetach preliminowały kwoty przeznaczone na oświatę, określając udział sektora szkolnictwa powszechnego w ogólnej subwencji oświatowej. W kontekście niekorzystnej sytuacji ekonomicznej kraju kwestia samowystarczalności finansowej samorządów stała się nierealna. W takiej sytuacji znalazł się także samorząd Częstochowy, który uwzględniając istniejące wówczas regulacje prawne w corocznych budżetach, preliminował określone kwoty pieniężne przeznaczone na oświatę, w tym na cele szkolnictwa powszechnego. Najniższa wartość budżetu miejskiego została przyznana na cele szkolnictwa powszechnego w 1925 roku i wynosiła 154 360,00 zł (APK, UWK I, sygn. 4687, k. 3). Z kolei najwyższa wartość budżetu miejskiego w drugiej połowie lat 20. XX wieku przeznaczona na edukację początkową została osiągnięta w 1929 roku i wynosiła 339 794,00 zł (APK, UWK I, sygn. 4691, k. 14), po czym rozpoczął się systematyczny spadek dotacji na szkolnictwo. Był on niewątpliwie wynikiem trudności ekonomicznych całego kraju i miasta, pozostających w związku z kryzysem gospodarczym.

Wartość subwencji oświatowych tylko w podstawowym zakresie pokrywała koszty funkcjonowania tego sektora miejskiej edukacji, co znalazło swoje odzwierciedlenie w kwestii budownictwa szkolnego oraz jakości wyposażenia szkół w sprzęty i pomoce dydaktyczne. Ponadto z przyczyn finansowych w opracowanym przez władze oświatowe projekcie sieci szkolnej nie zostały uwzględnione odgórne standardy budynków szkolnych, ich wyposażenia oraz warunków higienicznych i sanitarnych (Kopczyński, 1918, s. 24–26). Oznaczało to, że w 1919 roku sektor szkolnictwa powszechnego nie dysponował ani jednym budynkiem szkolnym odpowiadającym formalnym wymogom. Zarząd Miejski przekazał na cele szkolne jedynie 68 pomieszczeń lekcyjnych (APCz, AMCz a, sygn. 7652, k. 10) i liczba ta uniemożliwiała praktyczną realizację obowiązkowej nauki wprowadzonej *Dekretem o obowiązku szkolnym*. W 1921 roku liczba sal lekcyjnych, którymi dysponowały szkoły powszechne w mieście, wynosiła 73, jednak tylko nieliczne z nich posiadały pomieszczenia sanitarne i gospodarcze: toalety, szatnie, kuchnie (APCz, AMCz, sygn. 7652, k. 10). Podkreślenia wymaga fakt, że na cele edukacyjne przekazywano pomieszczenia, które wcześniej spełniały funkcje koszar wojskowych, stajen czy karczm (APCz, AMCz, sygn. 7588, k. 40–41).

Sytuacja lokalowa miejskiego szkolnictwa powszechnego uległa niewielkiej poprawie dopiero w latach 1925–1926, kiedy do użytku szkolnego Zarząd Miejski oddał 3 budynki szkolne względniące standardy budownictwa. Co istotne, koszt inwestycji poniósł w całości samorząd miasta, nie otrzymując dotacji z budżetu państwa. W praktyce budynki te oferowały łącznie 1800 miejsc dla dzieci w wieku szkolnym, a także możliwość nauki w budynkach wyposażonych w salę gimnastyczną, z przestronnym boiskiem, ogródkiem i podwórzem (APCz, AMCz a, sygn. 8086, k. 13, 28). Jednak ich liczba w stosunku do potrzeb nadal była niewystarczająca, dlatego władze miejskie zastosowały wynajem pomieszczeń jako mechanizm zaradczy i próbę objęcia obowiązkiem kształcenia wszystkich dzieci.

W konsekwencji w roku szkolnym 1926/1927 miejskie szkoły powszechne działały w 33 budynkach, z których tylko 7 stanowiło własność miasta. Pozostałe pomieszczenia Zarząd Miejski wynajmował całkowicie lub częściowo (APCz, AMCz, sygn. 7923, k. 90). Oznaczało to, że placówki szkolne funkcjonowały w domach prywatnych, w sąsiedztwie fabryk czy skrzyżowań o natężonym ruchu ulicznym.

Reorganizacja szkolnictwa, będąca wynikiem dwukrotnych zmian administracyjnych (rok 1928 i 1930), wymusiła konieczność ponownego opracowania sieci szkolnej. Na jej podstawie w 1930 roku oddano do użytku dwupiętrowy gmach charakteryzujący się w omawianym czasie funkcjonalnością i spełnianiem kryteriów budownictwa i higieny (APCz, AMCz, sygn. 6028, k. 200). Budynek wyposażono w 13 sal lekcyjnych, szatnię, nowoczesną salę gimnastyczną, kuchnię oraz pomieszczenie dla kierownika (APCz, AMCz, sygn. 7879, k. 417–419). W obliczu wzrastających potrzeb szkolnictwa powszechnego lokalne władze oświatowe zaplanowały na lata 1934–1939 kolejne inwestycje budowlane. Powolna, lecz konsekwentna realizacja projektu zaowocowała oddaniem do użytku w 1938 roku dwóch nowoczesnych gmachów szkolnych.

Niewątpliwym sukcesem Zarządu Miasta, władz oświatowych, kierowników poszczególnych placówek szkolnych oraz lokalnej społeczności był fakt, że mimo niekorzystnej sytuacji ekonomicznej w 1938 roku Częstochowa zajmowała pierwsze miejsce w Okręgu Szkolnym Krakowskim w kwestii budownictwa szkolnego. Prognozowano wówczas, że utrzymująca się tendencja w zakresie inwestycji w budownictwo przy jednoczesnym wsparciu finansowych TPBPSP umożliwi pokrycie zapotrzebowania lokalowego tego sektora szkolnictwa, a tym samym pełną realizację obowiązku szkolnego. Plany te zostały przerwane wybuchem drugiej wojny światowej, a kwestia powszechności nauczania nie została rozwiązana w całym okresie międzywojennym.

Sytuacja lokalowa szkolnictwa powszechnego łączyła się bezpośrednio z deficytem funduszy na cele modernizacji, remontów oraz utrzymania czystości w budynkach i pomieszczeniach szkolnych. Czynniki te bezpośrednio wpływały na funkcjonowanie tego sektora szkolnictwa. Coroczne naprawy miały charakter powierzchniowy i nie podnosiły dostatecznie standardów technicznych pomieszczeń dydaktycznych (APCz, AMCz a, sygn. 8038, k. 649–651).

Miejskie szkoły powszechne wymagały ciągłych nakładów finansowych nie tylko na przebudowę i adaptację budynków szkolnych, ale przede wszystkim na bieżące utrzymanie budynków – opał, ogrzewanie, oświetlenie oraz utrzymanie czystości. Koszty te, w rozumieniu regulacji prawnych z 1922 roku, miały pokrywać samorządy lokalne.

Jednym z kluczowych czynników, które zasadniczo zaburzały prawidłowe funkcjonowanie placówek szkolnych, był brak opału, który powodował przerwy w nauce szkolnej, tzw. wakacje węglowe lub opałowe. Powzięte przez władze szkolne środki oszczędnościowe, nakazujące brak ogrzewania sal podczas dni wolnych od nauki szkolnej, nie przyniosły zamierzonych rezultatów,

a jedynie obniżały temperaturę pomieszczeń (APCz, AMCz, sygn. 7551, b. pag). Wyczerpanie środków opałowych było równoznaczne ze wstrzymaniem działalności dydaktycznej szkoły (APCz, AMCz a, 7708, k.1).

Prawidłową pracę szkół powszechnych utrudniał ponadto stan higieniczny i sanitarny poszczególnych lokali, ponieważ realizację odgórnych ministerialnych rozporządzeń dotyczących utrzymania czystości w pomieszczeniach szkolnych uniemożliwił czynnik finansowy (Dz.U. MWRiOP 1927, nr 8, poz. 118). Także wydane w kolejnych latach rozporządzenia (Dz. U. MWRiOP 1929, nr 13, poz. 189; Dz.U. MWRiOP 1929, nr 4, poz. 47), odnoszące się do kwestii higienicznych i sanitarnych, nie znalazły swojego odzwierciedlenia w praktyce oświatowej.

Jakość procesu dydaktycznego realizowanego w miejskich szkołach powszechnych była zdeterminowana wyposażeniem placówek w niezbędny sprzęt i pomoce naukowe. Miejskie szkolnictwo wykazywało braki w tym zakresie, które wynikały z całkowitego zniszczenia gmachów szkolnych i pomocy naukowych na skutek działań wojennych. Analogiczna sytuacja występowała w całym województwie kieleckim (Ruta, 1980, s. 39; Zawadzki, 1971, s. 70).

Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi odpowiedzialność finansową za zaopatrzenie szkół w pomoce naukowe ponosiło państwo. Jednak ministerstwo WRiOP przeznaczało na ten cel niewielkie sumy (Trzebiatowski, 1970, s. 158)⁷, powodując konieczność przejęcia odpowiedzialności finansowej w zakresie zaopatrzenia szkół w pomoce naukowe przez władze samorządowe. Niska wartość środków finansowych samorządu ograniczała możliwość dostatecznego wyposażenia szkół. Nie mniej ważny był stosunek do tej kwestii władz miejskich i lokalnej społeczności. W sytuacji, kiedy niezaspokojone zostały potrzeby lokalowe szkół powszechnych, sprawa ich wewnętrznego wyposażenia stała się drugorzędna. W tej sytuacji środki finansowe preliminowane na zakup pomocy naukowych przeznaczano na pokrycie bieżących potrzeb szkół, związanych z utrzymaniem placówki (opał, oświetlenie, utrzymanie czystości) oraz względną poprawą jej stanu technicznego.

Szczupłość środków finansowych powodowała, że miejskie szkoły powszechne wykazywały stały deficyt sprzętu szkolnego. Prawidłowy przebieg procesu dydaktycznego utrudniał brak odpowiedniej liczby ławek, krzeseł, szaf i tablic oraz ich niewłaściwy stan techniczny (APCz, AMCz, sygn. 7708, k. 72, 76–77, 110–112). Dobór mebli był z reguły przypadkowy. Szkoły doposażano sprzętami, których pozbywały się inne placówki. Dokonywano wówczas ich powierzchniowych modernizacji i oddawano do użytku szkolnego. W konsekwencji w jednej sali lekcyjnej znajdowały się stoliki i ławki różnych rozmiarów i kształtów, co obniżało komfort procesu edukacyjnego zarówno uczniów, jak i nauczycieli.

⁷ W 1925 roku wysokość subwencji przyznanej przez MWRiOP na pomoce dydaktyczne wyniosła 26,4 zł na jeden oddział w szkole powszechnej. Dla porównania w tym samym roku kwota dla szkoły średniej wynosiła 466,6 zł, co powodowało znaczne dysproporcje w kwestii wyposażenia placówek wspomnianych typów kształcenia.

Dotkliwy był też niedostatek pomieszczeń i przyrządów do ćwiczeń fizycznych, a także boisk szkolnych i miejskich przeznaczonych do realizacji zajęć wychowania fizycznego oraz rekreacyjnych. W 1937 roku częstochowskie szkoły powszechne posiadały zaledwie 5 sal gimnastycznych w nowych budynkach własnych, 5 w budynkach wynajętych, 5 boisk przy budynkach własnych oraz 3 przy budynkach wynajętych (APCz, AMCz, sygn. 5768, b. pag). Brak podstawowego wyposażenia, tj. drabinek, materaców i ławek, powodował, że jeszcze w 1938 roku szkoły nie kładły odpowiedniego nacisku na realizację wychowania fizycznego wśród dzieci szkolnych (APCz, AMCz, sygn. 5768, b. pag).

Efektywność procesu kształcenia w częstochowskich szkołach powszechnych determinował również stan zaopatrzenia w pomoce naukowe. Bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości funkcjonujące placówki nauczania początkowego nie dysponowały właściwie żadnym wyposażeniem w tym zakresie (APCz, AMCz, sygn. 7481, k. 2–3). Od 1919 roku sukcesywnie, przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego, inwentarz szkół powszechnych był uzupełniany w miarę możliwości finansowych. Szkoły dysponowały podstawowymi pomocami naukowymi do realizacji treści dydaktycznych z zakresu matematyki, historii, geografii, nauk przyrodniczych oraz religii. Wśród nich znalazły się m.in.: liczydła, termometry, tarcze zegarowe, komplety brył geometrycznych (drewnianych i kartonowych), mapy Europy, obrazy historyczne, geograficzne, przyrodnicze i zoologiczne, tablice botaniczne, portrety znamienitych Polaków, herby państwowe oraz atlasy biblijne (APCz, AMCz, sygn. 7481, k. 10, 11).

Niewątpliwym sukcesem miejskich władz szkolnych – mającym wpływ na podniesienie atrakcyjności i efektywność procesu kształcenia w szkołach powszechnych – było utworzenie w Częstochowie pracowni naukowej, która była jedną z 15 funkcjonujących w całym OSK (Ruta, 1980, s. 124) i pierwszą w województwie kieleckim (APCz, AMCz, sygn. 7926, b. pag.). Decyzją KOSK miejska pracownia przyrodnicza została uruchomiona 20 stycznia 1928 roku (APCz, AMCz, sygn. 7926, b. pag.), a jej koordynatorem mianowano kierownika szkoły powszechnej Stanisława Chołyka (APCz, AMCz, sygn. 7926, b. pag.). Pracownia była przeznaczona głównie dla starszych uczniów publicznych szkół powszechnych, w dalszej kolejności udostępniano jej zaplecze Miejskiemu Seminarium Nauczycielskiemu Żeńskiemu oraz publicznym i prywatnym średnim szkołom ogólnokształcącym (APCz, AMCz, sygn. 7926, b. pag.). Jednak subwencje przeznaczane przez Zarząd Miejski na cele działalności dydaktycznej pracowni były zbyt niskie, a jej obciążenie zajęciami wymagało codziennej pracy w godzinach 8.00–15.00. Dlatego część kosztów utrzymania pracowni pokrywały Rady Rodzicielskie szkół powszechnych (APCz, AMCz, sygn. 7926, b. pag.), których zaangażowanie w kwestie szkolnictwa powszechnego w całym okresie międzywojnia uznać należy za wysokie.

PODSUMOWANIE

Funkcjonowanie szkolnictwa powszechnego w Częstochowie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej było zdeterminowane czynnikami politycznymi, społecznymi i gospodarczymi. Rozwój infrastruktury i zaplecza materialnego szkół był uzależniony od subwencji władz centralnych i lokalnych. W tym kontekście kluczowe było zrozumienie roli i rangi szkolnictwa powszechnego przez samorządy miejskie i środowisko lokalne.

W przypadku samorządu częstochowskiego kluczowymi zadaniami uczyniono kwestie budownictwa szkolnego, podniesienia poziomu organizacyjnego szkół oraz upowszechnienia obowiązkowej edukacji. Zadania te miały dostosować miejskie szkolnictwo do regulacji prawnych obowiązujących w całym państwie, jak również objąć obowiązkiem nauki wszystkie dzieci w wieku szkolnym, zamieszkałe na terenach przynależących do miasta.

Odpowiedzialność za realizację wskazanych zadań została rozdzielona pomiędzy państwo i samorządy lokalne. Jednak niestabilne pod względem finansowym samorządy terytorialne nie były w stanie ponieść kosztów budowy i utrzymania szkół powszechnych. W związku z powyższym sytuacja lokalowa szkolnictwa powszechnego w Częstochowie, podobnie jak w całym województwie kieleckim, była niekorzystna w całym okresie międzywojennym. Mimo zaangażowania władz miejskich, szkolnych, a także lokalnej społeczności w kwestie ulepszenia infrastruktury szkolnej nie udało się rozwiązać problemów lokalowych szkolnictwa początkowego. Podkreślenia jednak wymaga fakt, że w kwestii budownictwa szkolnego największą aktywność w województwie kieleckim wykazał właśnie powiat częstochowski. W 1922 roku wybudowano 2 szkoły, w latach 1923–1925 oddano do użytku 20 szkół, natomiast w 1925 roku rozpoczęto budowę 21 nowych placówek, w tym 7 szkół siedmioklasowych (Ruta, 1980, s. 73). Choć trzeba podkreślić, że oddane do użytku szkolnego kolejne nowoczesne budynki, powstałe w latach 1924–1938, nie zagwarantowały dostatecznej liczby miejsc dla wszystkich dzieci w wieku 7–14 lat.

Potrzeby w tym zakresie wzrastały ustawicznie w całym okresie Drugiej Rzeczypospolitej, dlatego decyzją władz miejskich wynajmowano pomieszczenia, adaptując je minimalnym nakładem finansowym na cele szkolne. Rozwiązanie to wdrożono do praktyki oświatowej w całym kraju i na ogół akcja ta dała pozytywne rezultaty. Podkreślenia wymaga fakt, że lokale te nie odpowiadały w żadnym stopniu ustalonym centralnie standardom budownictwa szkolnego. Wybór pomieszczenia dyktowały względy finansowe, a warunki higieniczno-sanitarne, jak: powierzchnia, oświetlenie, temperatura, dostęp do powietrza i światła dziennego, stały się kwestią drugoplanową. Stan wielu z nich był niepokojący, liczne stanowiły zagrożenie zdrowia dla uczniów i nauczycieli szkół powszechnych. Dla zobrazowania sytuacji wskazać należy, że liczba uczniów przypadających na jedną salę lekcyjną w roku szkolnym 1920/1921 w województwie kieleckim wynosiła 72. Dla porównania warto dodać, że w województwie białostockim

wskaźnik ten wynosił 51,8 uczniów, łódzkim – 64,7, warszawskim – 58, krakowskim – 65,5 i lwowskim – 68,7 (Ruta, 1980, s. 39). Oznacza to, że warunki lokalowe, w jakich odbywał się proces nauczania w województwie kieleckim, były bardzo trudne.

Mimo systematycznie podejmowanych inicjatyw przez władze wojewódzkie, miejskie i szkolne nie zaspokojono również kwestii zapotrzebowania na pomoce naukowe, sprzęty szkolne czy biblioteki. W województwie kieleckim w roku szkolnym 1927/1928 bibliotek szkolnych nie posiadało 91,2% szkół powszechnych. Z uwagi na niskie nakłady finansowe na ten cel odsetek ten zmniejszył się bardzo powoli i w roku 1929/1930 wynosił 87,6% (Ruta, 1980, s. 123). Niewielkie środki przeznaczane na wyposażenie szkół powszechnych w pomoce dydaktyczne i naukowe systematycznie, lecz bardzo powoli wpływały z funduszy pozyskanych od nauczycieli, kierowników szkół, a także z imprez o charakterze okolicznościowym, przedstawień, kwest ulicznych czy od Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Jednak do polepszenia bazy materialnej i dydaktycznej miejskich szkół powszechnych przyczyniały się one minimalnie. Należy stwierdzić, że w całym omawianym okresie (1918–1939) stan zaopatrzenia szkół w sprzęty i pomoce naukowe – nie tylko w Częstochowie, ale w całym państwie – był daleki od zadowalającego.

Uwarunkowania lokalne częstochowskiej polityki oświatowej oraz sytuacja ekonomiczna szkół powszechnych kierowały inicjatywy oświatowe w stronę zapewnienia wszystkim dzieciom dostępu do edukacji. Punkt ciężkości został położony na kwestie upowszechnienia oświaty, pomijając niejako jej wartość dydaktyczną i wychowawczą. Pomyślna realizacja programów nauczania oraz urzeczywistnienie założeń wychowawczych w praktyce oświatowej napotykały wiele trudności natury finansowej, z którymi częstochowskie szkolnictwo powszechne borykało się do wybuchu drugiej wojny światowej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Częstochowie (APCz), Zespół: Akta miasta Częstochowa (AMCz), sygn. 5768, Projekt planu inwestycyjnego urządzeń w.f.; sygn. 5971: (a) Dane dotyczące działalności oświatowej. Publiczne szkoły powszechne; (b) Dane dotyczące szkół i przedszkoli miejskich; sygn. 6017, (a) Wykaz danych statystycznych dotyczących funkcjonowania szkół powszechnych; (b) Wykaz remontów w szkołach powszechnych; sygn. 6028, (a) Wykaz danych statystycznych dotyczących prywatnych szkół powszechnych; (b) Podział na rejony szkolne w roku 1938/1939; sygn. 7481, (a) Uchwała Magistratu z dnia 11 lutego 1919 roku; (b) Wykaz pomocy naukowych dostarczonych do publicznych szkół powszechnych miasta Częstochowy w lutym 1919 roku; sygn. 7551; sygn. 7588, Pismo do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie

w sprawie sytuacji lokalowej miejskiego szkolnictwa powszechnego; sygn. 7652; sygn. 7708, (a) Spis inwentarza na rok szkolny 1924/1925 przy szkole powszechnej nr 2 przy ul. Dąbrowskiego nr 10; (b) Zapotrzebowanie na wyposażenie i remont szkoły nr 10; (c) Zapotrzebowanie na wyposażenie i remont szkoły nr 15; (d) Zapotrzebowanie na wyposażenie i remont szkoły nr 3; (e) Zapotrzebowanie na wyposażenie i remont szkoły nr 4; sygn. 7718, Oświata początkowa w roku szkolnym 1923/24 (stan z grudnia 1923 roku); sygn. 7879, Protokół z posiedzenia Rady Miejskiej miasta Częstochowy z dnia 30 czerwca 1930 r.; sygn. 7891, (a) Protokół z zebrania Komitetu Opiek Rodzicielskich i Kierowników Szkół miasta Częstochowy odbytego w dniu 21.12.1933 roku; (b) Sprawozdanie ze szkolnictwa w mieście; sygn. 7923, (a) Gmachy i lokale szkół powszechnych; (b) Szkolnictwo na terenie miasta Częstochowy; sygn. 7926, (a) Sprawozdanie z pracowni przyrodniczych dla szkół powszechnych Okręgu Szkolnego Krakowskiego za rok 1927/1928; (b) Wniosek do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie o utworzenie miejskiej pracowni naukowo-doświadczalnej; sygn. 7955, Ilość dzieci, oddziałów i sił nauczycielskich; sygn. 7980, Szkolnictwo powszechne w roku 1932/33; sygn. 8038, Protokół z posiedzenia Rady Szkolnej Miejskiej miasta Częstochowy z dnia 4 czerwca 1932 roku; sygn. sygn. 8086.

Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Zespół: Urząd Wojewódzki Kielecki I (UWK I): sygn. 4687, Sprawozdanie rachunkowe z wykonania budżetu Magistratu miasta Częstochowy i bilans za 1925 rok; sygn. 4691, Sprawozdanie rachunkowe za rok budżetowy 1929/30 (od 1 kwietnia 1929 do 31 marca 1930).

Źródła publikowane:

Dekret o obowiązkach szkolnym, Dz.U. 1919, nr 14, poz. 147.

Okólnik Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratorów Okręgów Szkolnych, dyrekcji i kierownictw szkół tudzież do całego nauczycielstwa w sprawie utrzymania czystości w lokalach szkolnych, Dz.U. MWRiOP 1927, nr 8, poz. 118.

Okólnik MWRiOP w sprawie przechowywania okryć wierzchnich w klasach, Dz.U. MWRiOP 1929, nr 13, poz. 189.

Okólnik w sprawie zmiany obuwia w szkołach, Dz.U. MWRiOP 1929, nr 4, poz. 47.

Przepisy tymczasowe o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim, Dz.U. Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego 1917, nr 1, poz. 1.

Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego, Łódzkiego i Białostockiego w sprawie stopniowej realizacji powszechnego nauczania, Dz.U. MWRiOP 1922, nr 26, poz. 292.

Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 7 czerwca 1932 roku o prywatnych szkołach i zakładach naukowych, Dz.U. RP, 1932, nr 50, poz. 473.

Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu okręgu szkolnego warszawskiego, Dz.U. 1922, nr 34, poz. 282.

Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 19 marca 1926 r. o zmianie granic okręgów szkolnych warszawskiego i krakowskiego, Dz.U. 1926, nr 36, poz. 234.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 stycznia 1924 r. w przedmiocie systemu monetarnego, Dz.U. 1924, nr 7, poz. 65.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1930 r. o zmianie granic miasta Częstochowy w powiecie częstochowskim, województwie kieleckim, Dz.U. 1930, nr 59, poz. 474.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 marca 1928 r. o zmianie granic miasta Częstochowy w powiecie częstochowskim, województwie kieleckim, Dz.U. 1928, nr 40, poz. 391.

Ustawa o prywatnych szkołach i zakładach naukowych i wychowawczych, Dz.U. RP 1932, nr 33, poz. 343.

Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389.

Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o budowie publicznych szkół powszechnych, Dz.U. 1922, nr 18, poz. 144.

Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych, Dz.U. 1922, nr 18, poz. 143.

Ustawa z dnia 4 czerwca 1920 r. o tymczasowym ustroju władz szkolnych, Dz.U. 1920, nr 50, poz. 304.

Opracowania:

Araszkiewicz F. W. (1978), *Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Bąkowski E. (1978), *Z dziejów walk klasowych proletariatu okręgu częstochowskiego w latach 1918–1932*, Częstochowa: Wojewódzki Ośrodek Kształcenia Ideologicznego KW PZPR.

Borzęcki J. (1932), *Nadzór pedagogiczny i administracyjny nad szkołami powszechnymi*, „Nowa Szkoła” nr 4.

Dominiczak H. (2006), *Częstochowa i jej mieszkańcy 1919–39*, w: R. Szwed (red.), *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 3, Częstochowa: Urząd Miasta Częstochowa.

Falski M. (1921), *Materiały do projektu realizacji powszechnego nauczania na obszarze województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego i białostockiego oraz m. st. Warszawy*, Warszawa: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Falski M. (1964), *Wprowadzenie powszechnego nauczania na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego po pierwszej wojnie światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 4.

Garbowska W. (1969), *Jędrzejewiczowska ustawa szkolna z 1932 roku*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. XII.

Garbowska W. (1976), *Szkolnictwo powszechne w latach 1932–1939*, Wrocław: Wydawnictwo PAN.

Grzędziński Z. (2000), *Z problemów międzywojennej Częstochowy*, „Almanach Częstochowy”.

Grzędziński Z. (2006), *Oświata w Częstochowie w latach 1919–1939*, w: R. Szwed (red.), *Częstochowa: dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego. W czasach Polski odrodzonej i drugiej wojny światowej: 1918–1945*, t. 3, Częstochowa: Urząd Miasta Częstochowa.

Hejnicka-Bezwińska T. (2015), *Praktyka edukacyjna w warunkach zmiany kulturowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kempner S. A. (1924), *Rozwój gospodarczy Polski od rozbiorów do niepodległości*, Warszawa: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”.

Kopczyński S. (1918), *Co samorzady miejskie dla spraw higieny szkolnej zrobiły, a co zrobić powinny (referat odczytany na Zjeździe przedstawicieli Związku miast w dn. 14 kwietnia 1918 r. na podstawie ankiety, przeprowadzonej przez Dyрекcyę Służby Zdrowia Publicznego M. S. W.)*, Warszawa: dr. K. Kowalewski.

Landau Z., Tomaszewski J. (1981), *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa: Książka i Wiedza.

Lipiec J. (1990), *Oświata w Częstochowie i w regionie w latach pierwszej wojny światowej*, „Ziemia Częstochowska” t. XVII.

Mauersberg S. (1980), *Sejm Nauczycielski (14–17 kwietnia 1919 r.)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. XXIII.

Miłkowski J. (1928), *Inspektor szkolny, jego kwalifikacje, zakres działania, kompetencje i warunki pracy*, „Sprawy Szkolne” nr 1.

Mizgalski J. (1992), *Częstochowski samorząd oświatowy w latach II Rzeczypospolitej*, „Almanach Częstochowy”.

Mizgalski J. (1994) *Samorząd oświatowy okresu II Rzeczypospolitej w świetle podstawowych aktów prawnych*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Pedagogika” z. V.

Nowak S. (1994), *Z moich wspomnień*, Częstochowa: Wydawnictwo WSP.

Palus W. (1994), *Uwarunkowania rozwoju gospodarczego Częstochowy po I wojnie światowej*, w: R. Szwed i in. (red.), *Częstochowa w pierwszych latach Polski Odrodzonej*, Częstochowa: Wydawnictwo WSP.

Pollak M. (1964), *Powstanie i pierwsze lata istnienia Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego (od 1 I 1922 do 31 VIII 1925)*, „Małopolskie Studia Historyczne” z. 3/4.

Prüffer J. (1916), *Szkolnictwo w Częstochowie w okresie wojny*, Częstochowa: Towarzystwo Opieki Szkolnej.

Ruta Z. (1980), *Szkolnictwo powszechne w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Sadowska J. (2000), *Reforma szkolnictwa prywatnego w 1932 roku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3–4.

Schoenbrenner J. (1963), *Walka o demokratyczną szkołę polską w latach 1918–1922*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Sitek E. (1976), *Położenie ekonomiczne Częstochowy i jej mieszkańców w latach pierwszej wojny światowej*, „Ziemia Częstochowska” t. XII.

Smolarczyk A. (2014), *Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie poleskim w latach 1919–1939*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Snoch B. (1998), *Z dziejów szkolnictwa w Częstochowie i regionie częstochowskim w latach 1918–1939*, Częstochowa: Wydawnictwo WSP.

Snoch B. (2008), *Częstochowa w pierwszych latach wojny światowej*, „Almanach Częstochowy”.

Trzebiatowski K. (1970), *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Walasek S. (2002), *Szkolnictwo i oświata na ziemiach polskich w XIX i na początku XX wieku*, w: A. Bilewicz, R. Gładkiewicz, S. Walasek (red.), *Edukacja – Państwo – Naród w Europie Środkowej i Wschodniej w XIX i XX w.*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Zalas K. (2014), *Szkolnictwo specjalne w Częstochowie w okresie międzywojennym. Zarys problematyki*, „Prace Naukowe Akademii im. J. Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński” t. XVI.

Załęski Z. (1938), *Ostatnie dwulecie w szkolnictwie powszechnym*, „Oświata i Wychowanie” z. 4.

Zawadzki A. W. (1971), *Finanse samorządu terytorialnego w latach 1918–1939*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

The organization, structure and operation of primary education in Częstochowa in the years 1918–1939

Summary

Aim: This article aims at the presentation of the organization, structure and factors that influenced the functioning of primary education in Częstochowa between 1918–1939.

Methods: In the article a method of the analysis of historical sources was used.

Results: The analysis of source materials made it possible to determine the dependence of primary education in Częstochowa in the period 1918–1939 on political, social and economic factors. These conditions resulted from both the political and condition of the state as well as urban realities. They referred to the issue of school construction, organizational level, housing situation, as well as the maintenance and equipment of school facilities with the necessary equipment and teaching aids. These factors determined the level of dissemination of compulsory education, i.e. the compulsory education of all school-aged children.

Conclusions: The functioning of universal education in Częstochowa between 1918–1939 depended on central principles and local conditions, including political, social and economic factors that determine educational initiatives. The number of school establishments, their organizational level as well as the local and material situation were „money-related”. The young Polish state, as well as the municipal government, did not have available supplies of funds for universal education. In educational practice, this meant insufficient investments in the school construction, an obligation to rent additional units, as well as difficulties in maintaining and equipping them. As a result, it was impossible to spread compulsory education and to include all children aged 7–14. The general school situation in Częstochowa throughout the interwar period should be described as difficult.

Keywords: primary schools, Częstochowa, interwar period, organization of primary school, structure of primary school.